21/06/2022

Opkomst bij gemeenteraads-verkiezingen in Nederland: Daar zit potentie in

Gideon van der Hulst, MSc &
dr. Sabine van Zuydam

Work in progress, gelieve niet te citeren zonder toestemming van de auteurs

citisens

NECKER
DEMOCRATIE MAAKJE

Abstract

De opkomst bij verkiezingen is een belangrijke indicator voor de vitaliteit van de democratie en de legitimiteit ervan. Afgelopen gemeenteraadsverkiezingen kwam echter slechts 50,3% van de stemgerechtigden stemmen. Bovendien verschilden de opkomstcijfers sterk tussen gemeenten, maar ook tussen wijken en buurten. De verwondering hierover leidde tot de vraag in hoeverre de opkomst op gemeente-, wijk- en buurtniveau wordt verklaard door dezelfde factoren.

Met secundaire data van de Kiesraad, het CBS en het segmentatiemodel van Onderzoeksbureau Citisens, was het mogelijk om de invloed van demografische, sociale en psychologische factoren op de opkomstpercentages in gemeenten, wijken en buurten te analyseren. Multilevelanalyses toonden dat opkomstpercentages vooral door verschillen tussen buurten verklaard worden en in mindere mate door de wijk of gemeente waarin deze liggen. Verklaringen van opkomst in een buurt moeten daarom in de buurt gezocht worden. Ten tweede bleken gangbare demografische, psychologische en sociale factoren die opkomstpercentages in gemeenten verklaren, een minder grote invloed te hebben op de opkomstpercentages in wijken en buurten.

Dit leidt tot de aanbeveling om meer onderzoek te doen naar factoren die het opkomstpercentage op buurtniveau verklaren. Vanwege het huidige kennishiaat is het nu lastig om gemeenten, als organisatoren van verkiezingen, handvatten te bieden om aan de slag te gaan met potentiële opkomst.

1. Een historisch lage opkomst

"Opkomst verkiezingen opvallend laag, vrees dat het erger wordt", kopte RTL Nieuws de dag na de verkiezingen.[1] "Opkomst gemeenteraadsverkiezingen historisch laag", merkte bijvoorbeeld ook BN de Stem op.[2] Met gemiddeld 50,9% lag de opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen bijna 4 procentpunt lager dan bij de vorige verkiezingen in 2018. Veel aandacht ging uit naar Rotterdam als negatieve uitschieter, waar minder dan vier op de tien kiesgerechtigden gingen stemmen. Dat niet de hele stad over één kam is te scheren, maar dat er grote verschillen waren tussen wijken, kwam daarin al snel naar voren. Zoals RTL Nieuws de dag na de verkiezingen meldde: "In Rotterdam bijvoorbeeld was de opkomst in een wijk in Rotterdam-Noord 56,7 procent (Hillegersberg) tegenover een opkomst van 18 procent in een wijk in Rotterdam-Zuid (Carnisse-Zuiderland)".[3]

Onderzoek naar de factoren die de opkomst verklaren is niet nieuw. Zo weten we dat mensen die theoretisch zijn opgeleid en ouderen vaker gaan stemmen dan praktisch opgeleiden en jongeren. Ook weten we dat politieke interesse, politiek vertrouwen, verbondenheid met de lokale omgeving en het idee hebben dat de gemeente invloed heeft op het dagelijks leven, positief bijdragen aan de opkomst (Jansen & Boogers, 2018; Steenvoorden & Van der Waal, 2016). De impact van factoren die raken aan de politieke situatie (fragmentatie, aantal stembureaus et cetera) en omgevings- en institutionele factoren (denk aan economische omstandigheden, opkomstplicht en dergelijke, zijn eveneens eerder geanalyseerd (van Ostaaijen, Eskamp, & Dols, 2016). Al met al komen Smets & Van Ham (2013) tot niet minder dan 170 factoren die op enig moment zijn onderzocht, hetzij niet tegelijk en in hetzelfde onderzoek.

Niettemin blijven uitslagen zoals die bij de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen en de lokale verschillen verwonderen. Wat bijdraagt aan die verwondering is, dat in eerder onderzoek verklaringen vooral op het niveau van de individuele kiezer gezocht of in gemeente brede omstandigheden zijn. Daarbij wordt er al dan niet impliciet van uitgegaan dat de verschillen tussen wijken en buurten voortkomen uit de specifieke demografische samenstelling ervan. Met andere woorden: de opkomst in Carnisse in Rotterdam zou zo laag zijn omdat daar relatief veel mensen met een lage sociaaleconomische status wonen. Hoewel dit mogelijk zou helpen begrijpen waarom de inzet van opkomstbevorderende maatregelen door gemeenten hooguit een beperkt effect hebben (van Ostaaijen et al., 2016; van Ostaaijen, Jacobs, & van Zuydam, 2019) – iemands sociaaleconomische status laat zich immers niet eenvoudig verbeteren – is niet eerder onderzocht of deze individuele factoren inderdaad het hele verhaal vertellen over opkomstverschillen tussen wijken en buurten.

De vraag die in dit paper centraal staat is dan ook in hoeverre de opkomst op gemeente-, wijk- en buurtniveau kan worden verklaard door dezelfde (set van) factoren. Het is belangrijk om deze vraag te beantwoorden, omdat het antwoord aanknopingspunten kan bieden voor een aanpak om de opkomst te bevorderen. Het antwoord op deze vraag draagt namelijk bij aan het inzichtelijk maken op wie en welke omstandigheden de aandacht gericht zou moeten zijn, aannemend dat het inderdaad wenselijk is om de opkomst te willen verhogen (vgl. van Ostaaijen et al., 2019). Naast het beter begrijpen van het fenomeen opkomst en de factoren die het opkomstpercentage beïnvloeden, kan dit deze kennis een concreet handelingsperspectief bieden, zodat energie die wordt besteed aan het bevorderen van de opkomst ook op de juiste plek terecht komt.

In dit paper beantwoorden we de vraag wat de kracht van verschillende factoren op gemeente-, wijk- en buurtniveau is voor het verklaren van de opkomst bij (gemeenteraads)verkiezingen, door data over de opkomstcijfers bij de gemeenteraadsverkiezingen in de 333 gemeenten waar in maart 2022 verkiezingen plaatsvonden, te combineren met onder meer demografische gegevens en data op gemeente-, wijk- en buurtniveau over de politieke en maatschappelijke betrokkenheid en politieke interesse van inwoners. We maken om die reden gebruik van bestaande datasets van bijvoorbeeld de Kiesraad, het segmentatiemodel van Citisens (de betrokkenheidsprofielen waarmee acht typen Nederlanders zijn te onderscheiden) en het CBS. Met multilevelanalyses kan worden bepaald in hoeverre verschillen in opkomst te verklaren zijn door factoren op gemeente-, wijk- of buurtniveau en in hoeverre de verklaringskracht van verschillende factoren van gelijke grootte is voor deze niveaus.

In de volgende paragraaf werken we allereerst uit welke factoren volgens de literatuur de opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen helpen verklaren. Vervolgens beschrijven we in meer detail welke data we hebben gebruikt in onze analyse, hoe de verschillende factoren zijn geoperationaliseerd en welke analyses we hebben uitgevoerd. In de resultatensectie komt niet alleen aan bod in hoeverre de opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen verschilt van wijk tot wijk en van buurt tot buurt, maar ook welke factoren daarvoor bepalend zijn. Hiermee kunnen we tot slot in de conclusieparagraaf de centrale onderzoeksvraag beantwoorden. Bovendien staan we in die paragraaf stil bij de implicaties van de resultaten, de beperkingen van dit onderzoek en de kansen voor toekomstig onderzoek.

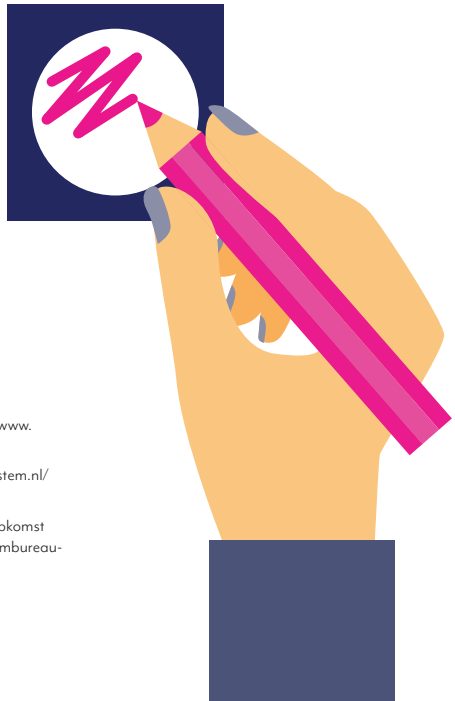

1. RTL Nieuws (17 maart 2022). Opkomst verkiezingen opvallend laag, vrees dat het erger wordt. Geraadpleegd op 13 juni 2022 via: https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/5295550/gemeenteraadsverkiezingen-lage-opkomst-historisch-hoe-kan-dat
2. BN de Stem (17 maart 2022). Opkomst gemeenteraadsverkiezingen historisch laag. Geraadpleegd op 13 juni 2022 via: https://www.bndestem.nl/video/playlist/nieuws-558/productie/opkomst-gemeenteraadsverkiezingen-historisch-laag-290905
3. Deze opkomstcijfers lijken overigens niet geheel overeen te stemmen met de opkomst die de gemeente zelf meldt. In de wijk Carnisse is de opkomst 20,2%, in de wijk Hillegersberg Noord is die 64,4% en in Hillegersberg Zuid 57,4% (geraadpleegd op 13 juni 2022 via: https://uitslagen.stembureausinrotterdam.nl/gemeenteraadsverkiezing_2022/council)

2. Eerder onderzoek naar opkomst bij verkiezingen

In onderzoek naar opkomst is het effect van zeer uiteenlopende factoren geanalyseerd. Smets & Van Ham tellen in een meta-analyse niet minder dan 170 verschillende factoren in onderzoek om de opkomst bij landelijke verkiezingen te verklaren (2013). Zij kijken daarin enkel naar factoren die samenhangen met de individuele kiezer. Eerder al bracht Geys (2006) de resultaten van 83 studies bijeen waarin juist factoren op geaggregeerd niveau centraal stonden. Dat wil zeggen: sociaaleconomische, politieke en institutionele factoren. In 2016 vulde Geys dit in samenwerking met Cancela nog eens aan met 102 studies die in de tussenliggende periode waren uitgevoerd (2016). Deze meta-analyses laten zien dat het een combinatie is van verschillende factoren die de hoogte van de opkomst verklaren en dat de exacte verhouding daartussen nog wel eens kan verschillen van kiezer tot kiezer, van locatie tot locatie en van verkiezing tot verkiezing.

Factoren met impact op de opkomst

In dit theoretische kader zetten we de belangrijkste factoren op een rij waarvan uit eerder onderzoek bleek dat ze impact hebben op de opkomst bij (gemeenteraads)verkiezingen. We putten daarbij uit de meta-analyses die door Geys (2006), Smets & Van Ham (2013) en Cancela & Geys (2016) zijn uitgevoerd, maar maken ook gebruik van het werk dat door Van Ostaaijen et al. (2016) op dit gebied is verricht.

We maken onderscheid tussen:

a) demografische factoren,
b) psychologische factoren (attituden),
c) sociale factoren,
d) politieke factoren,
e) institutionele factoren en
f) praktische factoren.

Demografische factoren

Demografische factoren waarvan in eerder onderzoek is vastgesteld dat ze impact hebben op het al dan niet gaan stemmen door kiezers zijn leeftijd en opleidingsniveau. Daarnaast is er beperkter bewijs dat etniciteit uitmaakt (van Ostaaijen et al., 2016).

Onder jongeren is de opkomst relatief laag. Tegelijkertijd daalt onder senioren de opkomst ook met de jaren. Kiezers van middelbare leeftijd – dat wil zeggen tussen 45 en 54 jaar – lijken relatief het meest vaak de gang naar de stembus te maken (Dekker, Boelhouwer, De Greef, & Van Male, 2002; Smets & van Ham, 2013).

Hoe hoger kiezers zijn opgeleid, hoe groter de kans dat zij stemmen. Andersom gesteld zijn niet-stemmers relatief vaak praktisch opgeleid (Dekker et al., 2002; SCP, 2012; Steenvoorden & Van der Waal, 2016). In een deel van het onderzoek wordt inkomen als een aparte of alternatieve factor genoemd die de opkomst (mede) verklaart (Cancela & Geys, 2016). Het inkomen van kiezers hangt echter in grote mate samen met het opleidingsniveau, waarbij het effect voor opleidingsniveau sterker lijkt te zijn (Dekker et al., 2002).

Over het effect van culturele minderheden op de opkomst is minder onderzoek beschikbaar dan voor leeftijd en opleidingsniveau. Niettemin suggereert het onderzoek dat er is, dat in Nederlandse grote steden culturele minderheden minder vaak gaan stemmen dan gemiddeld (Kranendonk, Michon, Schwarz, & Vermeulen, 2014; Van den Bent, 2010). Cancela & Geys (2016) brengen in hun meta-evaluatie naar voren dat vooral het aandeel minderheden op de totale populatie de hoogte van de opkomst drukt.

Psychologische factoren

Een ander perspectief op de vraag wie wel of niet gaat stemmen, zijn de politieke attituden van kiezers. Of beter gezegd: de attituden die maken dat kiezers vaker of juist minder geneigd zijn om naar de stembus te gaan. In dit kader wordt er in eerder onderzoek op gewezen dat politiek vertrouwen, politieke interesse en politiek zelfvertrouwen de opkomst positief beïnvloeden (Steenvoorden & Van der Waal, 2016; van Ostaaijen et al., 2016). Andersom: kiezers die bijvoorbeeld van mening zijn dat stemmen geen zin heeft, want 'ze luisteren toch niet', zijn minder geneigd te gaan stemmen (Van Ostaaijen, De Brouwer, Jacobs, & van Zuydam, 2018).

De mate van lokale betrokkenheid maakt eveneens uit voor de opkomst en is bovendien een factor die helpt te begrijpen waarom sommige kiezers wel gaan stemmen bij landelijke verkiezingen, maar niet bij lokale verkiezingen (Jansen & Boogers, 2018). Die lokale betrokkenheid wordt in onderzoek op verschillende manieren gemeten. Het kan gaan om het aantal jaar dat kiezers al in de gemeente wonen (van Ostaaijen et al., 2016), maar ook om de mate waarin kiezers zichzelf verbonden voelen met hun gemeente (Steenvoorden & Van der Waal, 2016).

Een gerelateerde factor die kan bijdragen aan het verklaren van de keuze om al dan niet te gaan stemmen, is de ervaren relevantie van de gemeente. Het gaat dan om de vraag in hoeverre gemeenten in de beleving van inwoners impact hebben op het dagelijks leven. Het effect van deze factor op de opkomst lijkt indirect te zijn. Als kiezers vinden dat de gemeente minder relevant is, zullen zij minder geïnteresseerd zijn in de (lokale) politiek en als gevolg daarvan minder geneigd zijn te gaan stemmen (Boogers, Van Ostaaijen, & Slagter, 2010). Een iets ander aspect hiervan is dat in een deel van het onderzoek naar niet-stemmers, de reden dat het allemaal goed gaat juist wordt aangedragen als een reden om niet te gaan stemmen (Van Ostaaijen et al., 2018). In hun optiek is stemmen dus niet nodig.

Sociale factoren

Socialisatie en opvoeding spelen eveneens een rol in het verklaren van de hoogte van de opkomst. Zien stemmen doet stemmen, is het motto dat hierbij past. Kiezers raken gemobiliseerd om te gaan stemmen door hun sociale omgeving, bijvoorbeeld door het gezin waarin zij opgroeien en de maatschappelijke verbanden waarin zij deelnemen (Smets & van Ham, 2013; van Ostaaijen et al., 2016).

Onderzoek wijst hierin bijvoorbeeld op het deelnemen aan religieuze diensten als een factor, evenals het lidmaatschap van andere maatschappelijke organisaties zoals sportverenigingen (van Ostaaijen et al., 2016). De (mentale) investering die stemmen vraagt wordt verlaagd, bijvoorbeeld doordat relatief eenvoudig kennis over partijen, standpunten en verkiezingen beschikbaar komt. Naast maatschappelijke betrokkenheid, beïnvloedt maatschappelijk vertrouwen de opkomst positief. Kiezers die geneigd zijn hun medemens te vertrouwen en het idee hebben dat de meeste mensen deugen, gaan vaker stemmen dan kiezers die meer wantrouwend ten opzichte van anderen staan.

Ook sociale druk kan een rol spelen. De norm in de sociale groep om wel of juist niet te gaan stemmen, heeft impact op de individuele kiezer (Harder & Krosnick, 2008; Schmitt-Beck & Mackenrodt, 2010). Mensen gaan daar immers niet graag tegenin. Een variant hierop is dat sommige kiezers het gaan stemmen als hun burgerplicht ervaren: mensen hebben de vrijheid om te gaan stemmen en hebben dan ook een morele plicht om van dat recht gebruik te maken (Smets & van Ham, 2013). Stemmen kan vervolgens ook verworden tot een gewoonte: op het moment dat kiezers eerder hebben gestemd, zullen ze geneigd zijn bij volgende verkiezingen ook te gaan stemmen (Cancela & Geys, 2016).

Politieke factoren

De politieke factoren gaan over de politieke situatie in bijvoorbeeld een gemeente, zowel gedurende de raadsperiode als de verkiezingscampagne. Het gaat dan ook om zaken als het aantal partijen in de gemeenteraad, de mate waarin er 'politiek gedoe' is geweest en de aanwezigheid van verkiesbare politici met een grote lokale bekendheid, evenals het aantal stemlokalen, de negativiteit van de verkiezingscampagne en de media-aandacht die er überhaupt voor de verkiezingen is geweest (van Ostaaijen et al., 2016).

Het aantal partijen dat meedoet aan de verkiezingen heeft geen overduidelijk positief of negatief effect op de opkomst. Enerzijds wordt gesteld dat het de kiezer makkelijk maakt om een partij te vinden die past, terwijl anderzijds de kans dat een partij in de coalitie komt – en de stem dus 'zin' heeft gehad – kleiner wordt. Anderen wijzen op de relatie met electorale competitie: hoe spannender het wordt wie gaat winnen, hoe groter de kans dat kiezers gaan stemmen. Het gaat dan immers ergens om en een stem maakt verschil (van Ostaaijen et al., 2016).

Politiek gedoe tijdens de raadsperiode en negativiteit tijdens de campagne lijken beide een negatief effect te kunnen hebben op de opkomst, maar de onderzoeksresultaten zijn niet eenduidig. De negativiteit en het politiek gedoe kunnen eraan bijdragen dat negatieve oordelen over de politiek en politici worden bevestigd en kiezers zich daarvan willen distantiëren. Anderzijds benadrukken anderen dat ook negatieve aandacht, aandacht genereert voor de verkiezingen, wat kiezers kan mobiliseren. Ook kan het bijdragen aan een gevoel van urgentie (Harder & Krosnick, 2008; van Ostaaijen et al., 2016).

In het Lokaal Kiezersonderzoek van 2018 wordt gesteld dat meer dan de helft van de kiezers bij de gemeenteraadsverkiezingen van dat jaar vooral op een specifieke persoon heeft gestemd. Van de kiezers die op een andere kandidaat dan de lijsttrekker hadden gestemd, gaf bijna een derde (31%) aan dat de belangrijkste reden daarvoor was dat ze de kandidaat persoonlijk kenden en voor 13% was de reden dat de kandidaat uit hun wijk, buurt of dorpskern kwam (Jansen & Boogers, 2018). Kortom, de nabijheid van kandidaten is een factor van belang. Dat geldt desondanks niet per se voor de opkomst. In eerder onderzoek is er geen directe relatie gevonden met de hoogte van de opkomst (van Ostaaijen et al., 2016).

Daarnaast heeft het aantal stembureaus een positief effect op de opkomst. Dit kan ermee te maken hebben dat de afstand van huis tot aan het stemlokaal kleiner wordt, waardoor het bijvoorbeeld voor mensen met een beperkte mobiliteit makkelijker is om te gaan stemmen. Ook kan het zijn dat de aanwezigheid van een stemlokaal kiezers eraan herinnert dat er verkiezingen zijn. Hoe meer stemlokalen, hoe minder makkelijk te missen (Jacobs, Van Zuydam, Van Ostaaijen, & De Brouwer, 2018).

In onderzoek komt bovendien naar voren dat de mate van aandacht in de media voor de gemeenteraadsverkiezingen positief bijdraagt aan de opkomst (van Ostaaijen et al., 2016). Een mogelijke reden is dat het daardoor moeilijker wordt om te missen dat er verkiezingen zijn en om de verkiezingsdatum te vergeten. De grootte van het effect op de opkomst is echter niet exact duidelijk. Een deel van het onderzoek wijst erop dat het effect beperkt is en dat vooral demografische factoren en persoonlijke aandacht verschil maken (Schmitt-Beck & Mackenrodt, 2010). Tegelijkertijd lijkt onderzoek naar de opkomst bij herindelingsverkiezingen erop te wijzen dat zonder (landelijke) media-aandacht de opkomst substantieel lager ligt (Jacobs & van Ostaaijen, 2017).

Institutionele factoren

Bij institutionele factoren gaat het om de wijze waarop het politieke systeem is georganiseerd. In onderzoek waarin de opkomst in verschillende landen wordt vergeleken gaat het bijvoorbeeld om de mate waarin sprake is van proportionele representatie. Hoe proportioneler een kiesstelsel is, hoe minder stemmen 'verloren' gaan en dus hoe meer invloed iemands stem heeft. En: in systemen met evenredige vertegenwoordiging zijn veelal meer partijen vertegenwoordigd, wat betekent dat kiezers eerder een partij kunnen vinden die bij hen past (Smets & van Ham, 2013).

Bij institutionele factoren gaat het daarnaast om kenmerken van – in het geval van gemeenteraadsverkiezingen – de gemeente. Denk aan factoren als de grootte van de gemeente en de bevolkingsdichtheid. Zo concluderen het CBS en het SCP dat hoe groter de gemeente is, hoe hoger het percentage niet-stemmers is (Centraal Planbureau, 2014; Dekker et al., 2002). Een verklaring hiervoor wordt gezocht in de bevolkingssamenstelling van grotere steden: "laagopgeleiden, mensen met lage inkomens en werklozen bevinden zich relatief vaak in grotere steden. Dit zijn groepen met relatief veel niet-stemmers" (Dekker et al., 2002, p. 26). Het is daarnaast in de steden dat de bevolkingsdichtheid relatief hoog is, wat verklaart dat een hogere bevolkingsdichtheid potentieel samenhangt met een lagere opkomst. Het bewijs hiervoor in eerder onderzoek is niet sluitend (Cancela & Geys, 2016).

Tot slot is de stabiliteit van de gemeente een relevante factor, waarmee de stabiliteit of mobiliteit van de bevolking wordt bedoeld. Hoe meer inwoners op hun plek blijven, ofwel hoe langer ze in de gemeente blijven wonen, hoe hoger de opkomst lijkt te zijn (Cancela & Geys, 2016). Dit maakt dat deze factor nauw samenhangt met de lokale betrokkenheid van inwoners, bijvoorbeeld gemeten als het aantal jaar dat kiezers woonachtig zijn in de gemeente (zie onder psychologische factoren).

Praktische factoren

Een set factoren waar in eerder onderzoek, zeker internationaal, relatief weinig aandacht voor lijkt te zijn, zijn de meer praktische factoren die van invloed kunnen zijn op de keuze om al dan niet te gaan stemmen. Als kiezers wordt gevraagd aan te geven waarom zij niet zijn gaan stemmen, zijn deze praktische redenen echter niet ongebruikelijk. Het gaat dan om zaken dat het stemlokaal onvoldoende toegankelijk is of te ver weg, het ontbreken van de tijd om te gaan stemmen, het kwijtraken van de stempas of vergeten dat er verkiezingen zijn (SCP, 2012; Van Ostaaijen et al., 2018).

Van potentiële factoren naar verklaringen op wijk- en buurtniveau

Hoewel veel typen factoren zijn te onderscheiden, zijn het veelal de demografische en psychologische factoren, in combinatie met sociale factoren zoals religiositeit, waaraan in eerder onderzoek het relatief grootste belang wordt toegekend (van Ostaaijen et al., 2016). Daarbij zijn dit het type factoren die potentieel zowel op gemeente-, als op wijk- en buurtniveau kunnen doorwerken, in tegenstelling tot politieke en institutionele factoren die in een gemeente voor alle wijken en buurten gelijk zijn. Het zijn dan ook de demografische, sociale en psychologische factoren waar we ons in de verdere analyse primair op zullen richten.

3. Onderzoeksstrategie

Voor het meten van opkomst en demografische, sociale en psychologische factoren zijn secundaire data gebruikt. Deze hebben het voordeel concrete cijfers te bevatten over de verkiezingen van 2022, en de samenstellingen van gemeente wat betreft inwoners en typen inwoners. Het gebruik van secundaire data betekent echter ook dat de voorraad uitputtend is, waardoor sommige gedachtegangen niet volledig afgemaakt kunnen worden. Tabel 1 hieronder bevat het volledige overzicht van de herkomst van de data. Vijf verschillende bronnen bieden uitkomst in de dataverzameling van dit onderzoek:

Bron	Variabele(n)
De databank van de Kiesraad	Verkiezingscijfers per gemeente
Verkiezingsdata beschikbaar gesteld via Data.Overheid.nl	Verkiezingscijfers per stembureau
Het segmentatiemodel van onderzoeksbureau Citisens	De betrokkenheidsprofielen (demografische, sociale en psychologische factoren)
CBS Statline	Stedelijkheid per gemeente, wijk en buurt
CBS – religie en kerkbezoek naar gemeente 2010-2014	Mate van religie per gemeente

Tabel 1 Variabelen en bronnen

Overzicht van variabelen

Centraal in dit onderzoek staat de opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2022. Paragraaf twee schetste het belang van demografische, sociale en psychologische factoren, zoals maatschappelijke betrokkenheid en politiek vertrouwen, voor de opkomst in een gegeven context (Cancela & Geys, 2016; van Ostaaijen et al., 2016; Smets & van Ham, 2013; Geys, 2006). Deze vormen in dit onderzoek verklarende variabelen. Tenslotte bevatten de analyses contextuele data aan de hand van stedelijkheid van de context en religie in het gegeven gebied. De uitwerking van deze verschillende typen variabelen volgt hieronder.

Het construeren van een gemiddelde per buurt en wijk op basis van data per stembureau biedt mogelijkheden voor diepgaandere analyses. Het brengt ook moeilijkheden met zich mee. Hoe kleiner de context, hoe groter de kans op toeval en/of outliers. Zo was de opkomst voor het stembureau AFAS-theater in Leusden 145%. Naar verwachting omdat dit theater recent is geopend en veel inwoners van Leusden hier nieuwsgierig naar waren. Aan de andere kant was de opkomst bij het Wooldhuis in de gemeente Raalte 2,5% omdat de gemeente per ongeluk te veel inwoners had opgeroepen voor die locatie. Gezien dit onderzoek een eerste stap zet in het vergelijken van buurten en wijken, en de afwijkingen niet systematisch bleken, is er geen rekening gehouden met deze afwijkende stembureaus.

Afhankelijke variabele

Het opkomstpercentage bij de gemeenteraadsverkiezingen kwam landelijk veel in het nieuws, met name vanwege de daling ten opzichte van eerdere verkiezingen.[4] Nederland telt sinds 1 januari 2022 in totaal 345 gemeenten. In de periode 14 tot en met 16 maart werden in 333 daarvan verkiezingen gehouden. In 332 gevallen ging het om reguliere verkiezingen. In Amsterdam ging het om een herindelingsverkiezing. Sinds 24 maart 2022 maakt de voormalige gemeente Weesp deel uit van de gemeente Amsterdam. Omdat deze herindelingsverkiezingen op dezelfde data werden gehouden als de reguliere verkiezingen, en omdat ook deze verkiezingen veelal werden gepresenteerd als reguliere verkiezingen,[5] nemen wij de opkomst bij deze verkiezing wel mee in onze analyse. Dit betekent dat de afhankelijke variabele opkomst bestaat uit de opkomstcijfers van 333 gemeenten. Alle genoemde opkomstpercentages in dit onderzoek zijn gemeten door het aantal aangetroffen stembiljetten te delen door het aantal opgeroepen inwoners van een gebied.

De eerdergenoemde assumptie is dat demografische, sociale en psychologische factoren kunnen doorwerken op de opkomst op wijk- en buurtniveau. Om dit in kaart te brengen, bieden de opkomstcijfers op wijk- en buurtniveau van 13 gemeenten uitkomst.[6] De gemeenten zijn geselecteerd op basis van hun ligging (provincie), grootte (inwoners en mate van stedelijkheid) en de beschikbaarheid van data.[7] Op basis van de postcodes van stembureaus is de variabele opkomst per buurt en wijk geconstrueerd door het gemiddelde van de stembureaus in het betreffende gebied te berekenen. Dit gaf inzicht in de opkomst in 211 buurten, uit 98 wijken uit de geselecteerde 13 gemeenten.

Onafhankelijke variabelen

Voor het meten van de invloed van demografische, sociale en psychologische factoren maken wij gebruik van het segmentatiemodel van onderzoeksbureau Citisens, de betrokkenheidsprofielen.[8] Dit segmentatiemodel bestaat uit acht te onderscheiden groepen Nederlanders waarbij per postcode6-gebied bekend is wat het dominante profiel is. Dit biedt direct inzicht in de concentratie van dit type inwoners binnen gemeenten, wijken en buurten. Het model is enerzijds opgebouwd op basis van demografische factoren die van invloed zijn op de opkomst bij verkiezingen, zoals leeftijd en opleidingsniveau (Jansen & Boogers, 2018; Steenvoorden & Van der Waal, 2016). Anderzijds is dit segmentatiemodel gefundeerd met relevante psychologische factoren zoals participatiegedrag, politiek vertrouwen, politiek zelfvertrouwen en maatschappelijke betrokkenheid (Steenvoorden & Van der Waal, 2016; van Ostaaijen et al., 2016). Dit model bevat daarmee op een breed scala de factoren waarvan voorgaande literatuur aangeeft dat deze leiden tot een hogere opkomst. Bovendien biedt het gebruik van het segmentatiemodel de mogelijkheid om deze factoren te differentiëren op ieder contextniveau. Een hierbij te noemen nadeel is dat, hoewel de betrokkenheidsprofielen veel verschillende variabelen bevatten, niet te onderscheiden is welk deel daarvan welk deel van de opkomst verklaart. Hierop komen wij uitgebreider terug in de conclusie en discussie.

Controlevariabelen

In de analyses – op elk van de drie niveaus – controleren wij voor vier verschillende factoren, namelijk: bevolkingsdichtheid, percentage katholieken per gemeente, percentage protestanten per gemeente en percentage overige religies per gemeente. Deze variabelen bieden inzicht in een deel van de eerder genoemde sociale factoren (Koentjes, 2022; van Ostaaijen et al., 2016). Het inwonertal in een context is in verschillende studies aangetoond als zijnde de opkomst bij verkiezingen te beïnvloeden (Van Houwelingen, 2017; Tavares & Raudla, 2018). Daarbij is de opkomst hoger naarmate het aantal inwoners lager is. De achterliggende mechanismen hierbij zijn enerzijds dat een kleinere gemeenten, waar mensen elkaar veelal kennen, zorgt voor meer sociale druk om te gaan stemmen en dat politici makkelijker aanspreekbaar zijn voor kiezers in kleine gemeenten (Koentjes, 2022). Gezien de achterliggende mechanismen, is bevolkingsdichtheid van de context de beste variabele om voor deze invloed te controleren. Deze variabele is geconstrueerd door de recentste beschikbare data van CBS-statline te koppelen aan de gemeente, wijken en buurten die meegenomen worden in de analyses.

Anderzijds houden we in de analyse rekening met de invloed van een deel van sociale factoren aan de hand van de percentages protestanten, katholieken en overig religieuzen in een gebied (Van Ostaaijen et al., 2016). De data hiervoor is beperkt beschikbaar. De data van het CBS – Religie en kerkbezoek 2010 tot 2014 – bieden uitkomst.[9] Voor 309 van de 333 huidige gemeenten zijn de percentages bekend voor het jaar 2014. Deze data zijn beschikbaar voor 11 van de 13 voor de verdieping geselecteerde gemeenten.[10] De cijfers zijn niet beschikbaar op wijk- en buurtniveau. De cijfers op gemeenteniveau gebruiken wij daarom als controle op alle drie de niveaus.

4. Zie bijvoorbeeld https://www.ad.nl/politiek/belangrijkste-verkiezingsnieuws-onderzoek-naar-historisch-lage-opkomst-wantrouwen-in-politiek~a9633774/
5. Zie bijvoorbeeld https://www.nu.nl/gemeenteraadsverkiezingen-2022/6189980/alle-stemmen-gemeenteraadsverkiezingen-geteld-amsterdam-als-laatste-klaar.html
6. De geselecteerde gemeenten zijn Alkmaar, Dronten, Harlingen, Hoeksche Waard, IJsselstein, Leusden, Meppel, Oldebroek, Raalte, Rucphen, Venlo, Vlissingen en Westerwolde.
7. Niet elke gemeente leverde data op een geschikte manier aan bij de Kiesraad. Zo was bij de gemeente Amersfoort het aantal genodigden per stemlokaal gerandomiseerd en ontbraken bij de gemeente Het Hoge Land de postcodes van de stembureaus.
8. https://www.citisens.nl/tools/betrokkenheidsprofielen/
9. https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2015/20/religie-en-kerkbezoek-naar-gemeente-2010-2014
10. Voor de gemeenten Hoeksche Waard en Westerwolde zijn deze gegevens niet beschikbaar, gezien de betreffende gemeenten toen nog niet bestonden.

4. Analyse en resultaten

Onderstaande analyses werken aan de hand van een drieslag. Ten eerste brengen we de context in kaart aan de hand van de vraag hoe hoog de opkomst in Nederlandse gemeenten was tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 2022, en in hoeverre gemeente, wijken en buurten van elkaar verschillen. Daarna volgt aan de hand van multilevel-analyses de toets in hoeverre het opkomstpercentage van een wijk of buurt samenhangt met de gemeente waarin deze ligt. Tenslotte toetsen we aan de hand van adjusted R-squares de mate waarin demografische, sociale en psychologische factoren het opkomstpercentage beïnvloeden in een gemeente, buurt of wijk. Dit geeft antwoord op de vraag of de invloed van demografische, sociale en psychologische factoren op de variantie tussen gemeenten zich inderdaad vertaalt naar eenzelfde verklaring op wijk- en buurtniveau.

Nadat de verschillen tussen gemeenten, wijken en buurten in kaart zijn gebracht, sluiten we af met een weergave van de verklarende (of voorspellende) kracht van demografische, sociale en psychologische factoren ten aanzien van opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2022 in Nederlandse gemeenten, wijken en buurten.

Niveau	N	Minimale opkomst	Maximale opkomst	Gemiddelde	Standaard-afwijking
Gemeente	333	38,9%	80,2%	54,4% [11]	7,2%
Wijk	98	17,0%	75,6%	43,0%	9,4%
Buurt	211	12,9%	78,3%	42,3%	11,4%

Tabel 2 Overzicht opkomst per contextniveau

Schetsen van de context

De opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen in Nederland verschilt sterk tussen gemeenten, maar ook tussen wijken en buurten. Tabel 2 geeft op ieder van de drie niveaus de minimale opkomst, de maximale opkomst, het gemiddelde en de bijbehorende standaardafwijking weer.

Bovenstaande cijfers laten zien dat de verschillen in opkomst groter zijn tussen buurten en wijken dan tussen gemeenten. Dat is echter zonder rekening te houden met de gemeenten waarin deze buurten of wijken liggen. Een verdieping hierop laat zien dat de mate waarin – in dit voorbeeld – wijken van elkaar verschillen, sterk uiteenloopt tussen gemeenten. Zo is de standaardafwijking voor de gemeente Westerwolde het laagst (2,9%), maar is die voor de gemeenten Leusden (16,3%)[12] en Oldebroek (15,9%) aanzienlijk hoger. In acht van de twaalf[13] bekeken gemeenten is de standaardafwijking voor wijken binnen de gemeente hoger dan de standaardafwijking tussen gemeenten. Over het algemeen genomen laat deze analyse dan ook zien dat de variantie in het opkomstpercentage groter is op wijkniveau dan op gemeenteniveau.

Bovenstaande geldt ook overwegend voor wijken binnen dezelfde gemeente. Een analyse op buurtniveau laat hiervan een nog sterker beeld zien. Op buurtniveau is de standaardafwijking enkel binnen de gemeente Hoeksche Waard lager dan landelijk tussen gemeenten. Oftewel: buurten binnen Hoeksche Waard wijken minder van elkaar af dan gemeenten landelijk. Voor de andere twaalf gemeenten geldt dat de buurten in die gemeenten meer van elkaar afwijken dan dat de gemeente als geheel van andere gemeenten afwijkt.

Lineaire regressieanalyse – Multilevel

Bovenstaand overzicht biedt een eerste inzicht in de relaties tussen buurten, wijken en gemeenten wanneer het gaat om opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen. Dit duidt erop dat de verschillen tussen groepen kleiner zijn dan de verschillen binnen groepen wat betreft de opkomstpercentages in Nederlandse wijken en buurten. Een manier om dit statistisch te toetsen is multilevel lineaire regressieanalyse. De uitkomsten van deze multilevelanalyses bieden de mogelijkheid om de intraclass-correlation (ICC) te berekenen. Deze geeft de mate weer waarin de variantie in opkomst wordt verklaard door verschillen tussen groepen, en binnen groepen.

Onderstaande Tabel 3 geeft in dit kader de ICC's weer voor vier relaties: wijken binnen gemeenten; buurten binnen gemeenten; buurten binnen wijken en buurten in wijken binnen gemeenten. Voor ieder van de relaties zijn twee modellen geanalyseerd. De eerste zonder voorspellende variabelen – intercept model – en de tweede met de voorspellende variabelen (betrokkenheidsprofielen) en controle variabelen (religie op gemeenteniveau en bevolkingsdichtheid op contextniveau). Tabel 3 laat voor elk van deze modellen zien in welke mate de variantie verklaard wordt door (variabelen op) elk niveau.

Context	Genest in	Intraclass correlation	Verklaard door verschil binnen buurten/wijken	Verklaard door verschil tussen buurten/wijken
Wijk – intercept model	Gemeente	0,20	80%	20%
Wijk	Gemeente	0,00	100%	0%
Buurt – intercept model	Gemeente	0,10	90%	10%
Buurt	Gemeente	0,00	100%	0%
Buurt – intercept model	Wijk	0,23	77%	23%
Buurt	Wijk	0,00	100%	0%
Buurt – intercept model	Wijk in gemeente	0,15 0,08	77%	15% door wijken 8% door gemeenten
Buurt	Wijk in gemeente	0,00 0,00	100%	0% door wijken 0% door gemeenten

Tabel 3 Intraclass correlation per context

De uitkomsten uit Tabel 3 bieden een helder beeld: ze vormen een bevestiging van het eerdergenoemde inzicht dat de variantie in opkomstcijfers bij gemeenteraadsverkiezingen meer verklaard wordt door variabelen in de specifieke buurt of wijk, dan in de gemeente waarin deze ligt. De 'kale' intercept modellen laten hierbij zien er in enige mate samenhang is tussen de opkomstcijfers in wijken binnen een gemeente (ICC=0,20), tussen buurten binnen wijken (ICC=0,23) en tussen buurten binnen wijken binnen gemeenten (ICC=0,15 voor wijken; ICC=0,08 voor gemeenten). Na toevoeging van voorspellende en controlevariabelen verdampt deze samenhang. Dit duidt erop dat verklaringen voor variantie in opkomstpercentages met name moeten worden gezocht op de laagste contextniveaus. Het is echter ook belangrijk om in vervolgonderzoek te kijken naar de invloed van andere en specifiekere variabelen op gemeente- en wijkniveau. Hierop komen we uitgebreider terug in de discussie.

Voor nu tonen de analyses de volgende informatie aan: a) de variantie van opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen is overwegend groter tussen buurten en wijken dan tussen gemeenten, dit geldt ook voor buurten en wijken binnen dezelfde gemeente; b) verklaringen voor de variantie zijn het meest zinnig om te zoeken op de laagste contextniveaus. In het volgende deel van de analyse zoomen we daarom in op de mate waarin demografische, sociale en psychologische factoren de opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen verklaren op buurt-, wijk- en gemeenteniveau.

Lineaire regressieanalyse

Om inzicht in de invloed van deze factoren te verdiepen biedt multipele lineaire regressieanalyse uitkomst. In totaal geeft Tabel 4 op de volgende pagina de uitkomsten van zes verschillende regressiemodellen weer. Voor alle drie de contextniveaus (gemeente, wijk en buurt) geeft Tabel 4 de resultaten weer met en zonder de toevoeging van controle variabelen (religie op gemeenteniveau en bevolkingsdichtheid op contextniveau). Bovendien biedt de tabel inzicht in de mate waarin de variantie in opkomst tussen gemeenten, wijken en buurten verklaard wordt door de opgenomen variabelen. Zie hiervoor de genoemde adjusted R-square van de modellen. Hoewel de modellen zeker ook inhoudelijk interessante uitkomsten bieden - bijvoorbeeld welke profielen welk aandeel hebben aan de opkomst in een gebied, en dat een hoger percentage katholieken in een gebied samengaat met een lagere opkomst, terwijl voor het percentage protestanten juist het tegendeel blijkt – ligt de focus nu op de mate waarin de modellen met en zonder demografische, sociale en psychologische factoren de variantie in opkomst verklaren.

Figuur 1, hieronder, bevat de adjusted R-squares per model. Dit laat zien dat de invloed van demografische, sociale en psychologische factoren op het opkomstpercentage in een gemeente niet direct is door te vertalen naar eenzelfde invloed op wijk- en buurtniveau. De verklaringskracht van de modellen op de lagere niveaus is namelijk steevast lager dan op een hoger niveau, ongeacht de toevoeging van onafhankelijke en controlevariabelen. Mogelijke verklaringen hiervoor zijn enerzijds in de gebruikte variabelen en data te zoeken, maar ook in de mogelijkheid van toeval. Naarmate de context kleiner is, en daarmee het aantal mensen dat kan gaan stemmen, is de kans op toeval groter. Het is van belang om deze black-boxvariantie op buurtniveau te verklaren. Daarin ligt de uitdaging die rest. In de conclusie en discussie beschouwen wij deze gedachtegang, en hoe praktische factoren daarbij van belang kunnen zijn, uitgebreider.

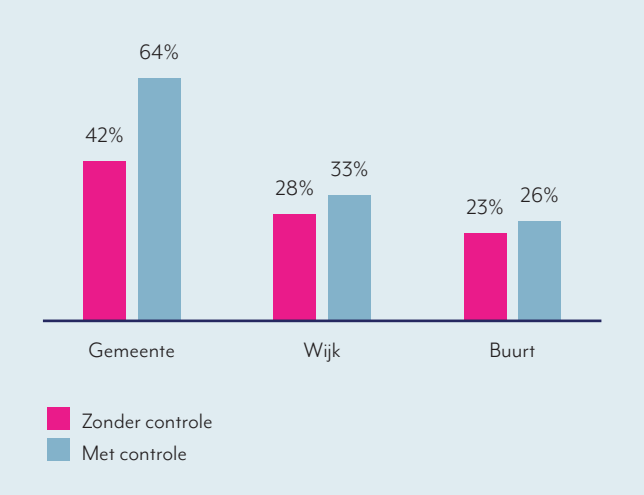

Figuur 1 Adjusted R-squares per regressieanalyse

	Gemeenteniveau		Wijkniveau		Buurtniveau	
	Zonder controle	Met controle	Zonder controle	Met controle	Zonder controle	Met controle
	B	B	B	B	B	B
Betrokkenheidsprofielen						
Eigengereide Digitalen (Ref.)	17,32 ~	3,417	23,29 ~	8,75	31,71 ***	26,69 ***
Geïnf. Gezinsdrukte	56,39 ***	49,48 ***	50,73 ***	40,59 ***	48,26 ***	43,84 ***
Gevestigde Beïnvloeders	72,14 ***	70,60 ***	41,24 ***	36,99 ***	50,33 ***	46,83 ***
Honkvaste Buurtbewoners	35,46 ***	40,487 ***	24,51 ***	22,39 ***	32,29 ***	29,38 ***
Kritische Vernieuwers	57,22 ***	77,01 ***	34,77	21,11	52,06 ***	43,13 ***
Stadse Nomaden	57,63 ***	64,92 ***	36,68 ***	25,89	24,37 ***	17,51 *
Zelfbewuste Aanpakkers	62,75 ***	53,696 ***	52,01 ***	50,60 ***	48,41 ***	46,51 ***
Zorgzame Senioren	30,91 *	16,66	69,56 ***	54,89 *	40,63 ***	33,19 ***
Controlevariabelen						
% Katholiek		-0,24 ***		-0,27 *		-0,22 *
% Protestants		0,26 ***		0,26		0,18
% Overig religie		0,18 *		0,13		0,10
Bevolkingsdichtheid		-0,002		0,003		0,002
Adjusted R-square	0,42	0,64	0,28	0,33	0,23	0,26

*~ p < .10, * p < .05, ** p < .01, *** p < .001 (significant afwijkend van 0)*
De B-coëfficiënten voor de profielen zijn gebaseerd op de modellen waarin het betreffende profiel de referentiecategorie is.

Tabel 4 Multipele lineaire regressieanalyse per contextniveau

Een voorspelling

Tot nu toe toonden de analyses drie punten.

a) De variantie van opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen is groter tussen buurten en wijken dan tussen gemeenten, dit geldt ook voor buurten en wijken binnen dezelfde gemeente.
b) Verklaringen voor de variantie zijn het meest zinnig om te zoeken op de laagste contextniveaus.
c) De verklaringskracht van demografische, sociale en psychologische factoren is lager op de lagere contextniveaus.

Dat laatste leidt tot de aanname dat de betrokkenheidsprofielen, in combinatie met de controlevariabelen niet volstaan om voorspellingen te doen voor de opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen in buurten en wijken. Daarentegen bieden de resultaten op gemeenteniveau hoop. Hieronder bekijken wij dan ook in hoeverre de B-coëfficiënten uit de analyse een voorspellende waarde hebben voor de opkomstpercentages op gemeenteniveau.

Op basis van het tweede regressiemodel zoals weergegeven in Tabel 4, is het mogelijk om een voorspelling te maken van de opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen. Hoewel het nu gaat om een voorspelling voor een verkiezing die al heeft plaatsgevonden, is het ook mogelijk om dit voor komende verkiezingen te doen. Bovendien geeft dit de tijd en daarmee informatie die nodig is om de voorspellingen voor toekomstige verkiezingen te verbeteren. Een goed voorspellend model geeft daarbij inzicht in welke factoren bijdragen aan het opkomstpercentage in – in dit geval – een gemeente. Op zijn beurt biedt dit inzicht in welke potentie er in een gemeente is wat betreft opkomst, en hoe deze kan worden bereikt.

Concreet betekent dit voor dit onderzoek dat een voorspelling op basis van de B-coëfficiënten voor de betrokkenheidsprofielen van Citisens, en de genoemde controlevariabelen kan worden gedaan. Door de B-coëfficiënten te vermenigvuldigen met de ruwe data van Nederlandse gemeenten, is het mogelijk om de verwachte opkomst te voorspellen. Hieronder een voorbeeld voor de gemeente Alkmaar.

Opkomstpercentage

= ED * Perc_Alkmaar + GG * Perc_Alkmaar + GB * Perc_Alkmaar + HB * Perc_Alkmaar + KV * Perc_Alkmaar + SN * Perc_Alkmaar + ZA * Perc_Alkmaar+ZS * Perc_Alkmaar+Katholiek * Perc_Alkmaar + Protestant * Perc_Alkmaar + Overig religie * Perc_Alkmaar + Bevolkingsdichtheid * Perc_Alkmaar

Opkomstpercentage

= (0,03*8,08) + (0,49*13,28) + (0,71*16,47) + (0,40*23,69) + (0,77*5,38) + (0,65*22,36) + (0,54*5,92) + (0,17*4,82) + (-0,24*20,30) + (0,26*24,80) + (0,18*8,80) + (-0,002*2283)

Voor de gemeente Alkmaar leidt dit tot een verwachte opkomst van 49,3%. De daadwerkelijke opkomst in Alkmaar was 51,9%, en daarmee 2,6% hoger dan dit model voorspelt. Daaruit blijkt dat er in de gemeente Alkmaar nog andere variabelen van invloed zijn op het opkomstpercentage. De uitdaging is om die in kaart te brengen. Tabel 5 hieronder laat de voorspelde opkomst voor de dertien geselecteerde gemeenten zien, en hoe deze zich verhouden tot de daadwerkelijke opkomst.

Tabel 5 laat daarbij zien dat er voor de meeste van deze gemeenten een degelijke voorspelling kan worden gemaakt op basis van de data die nu zijn verwerkt. Over alle 333 gemeenten in Nederland wijkt de voorspelling 0,5% af van de daadwerkelijke cijfers. De voorspelling komt echter niet voor alle gemeenten goed uit. Zo was de opkomst in de gemeente Rucphen 11,6% lager dan voorspeld. Daarmee vormt de gemeente Rucphen een interessante casus voor vervolgonderzoek. Zeker gezien ze in de gemeente zelf ook gissen naar oorzaken voor de lage opkomst.[14]

Dit onderzoek schetst een deel van het pad in de zoektocht naar de potentie van opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen. Over het algemeen is de meeste kennis over opkomst bij verkiezingen op nationaal niveau beschikbaar (Cancela & Geys 2016; Geys, 2006; Smets & Van Ham, 2013). Als het gaat om gemeenteraadsverkiezingen is de kennis ten aanzien van verklarende factoren, zeker gericht op Nederland, niet ruim voorradig en vooral georiënteerd op verklaringen op gemeentelijk niveau. Daarmee is het redelijk goed mogelijk om, uitzonderingen daargelaten, de opkomst in Nederlandse gemeenten te voorspellen.

De uitkomsten van de verdere analyses wijzen echter naar een belangrijke afslag: zoek naar verklaringen voor opkomst op buurt- en wijkniveau. De variantie in opkomst in buurten en wijken wordt namelijk vooral verklaard door verschillen binnen wijken of buurten. Dit betekent dat verklaringen voor de lage opkomst in een buurt, vooral te vinden zijn in de buurt zelf. Uiteraard is het daarbij de kunst om wetmatigheden te destilleren. In de conclusie krijgt deze gedachtegang vervolg. Daarop volgt een kritische beschouwing van de uitkomsten van dit onderzoek. Beide, conclusie en verbeterpunten, leiden tot aanbevelingen voor vervolgonderzoek op zowel theoretisch als toegepast niveau.

Gemeente	Opkomst GR22	Voorspelde opkomst	Verschil
Alkmaar	51,9%	49,3%	2,6%
Dronten	49,6%	50,4%	-0,7%
Harlingen	53,0%	48,2%	4,8%
Hoeksche Waard	53,8%	54,3%	-0,5%
IJsselstein	50,6%	50,8%	-0,2%
Leusden	64,3%	57,2%	7,1%
Meppel	53,4%	51,5%	1,9%
Oldebroek	57,2%	63,6%	-6,4%
Raalte	57,2%	52,8%	4,4%
Rucphen	42,9%	54,4%	-11,6%
Venlo	44,9%	45,8%	-1,0%
Vlissingen	44,6%	45,2%	-0,6%
Westerwolde	51,9%	53,6%	-1,7%
Gemiddeld (alle gemeenten in NL)	54,4%	53,9%	0,5%

Tabel 5 Voorspelling opkomst GR22

**Cijfers in deze tabel zijn afgerond naar één cijfer achter de komma.*

11. Dit getal wijkt af van de totale landelijke opkomst van 50,4% omdat geen gewicht is gehangen aan de grootte van de gemeente.
12. In het geval van de gemeente Leusden speelt het eerder – in het kader – genoemde stembureau (AFAS-theater) een sterke rol in deze uitkomsten.
13. De gemeente IJsselstein bestaat uit één wijk.
14. https://www.bndestem.nl/roosendaal/opkomst-bedroevend-laag-in-rucphen-rvp-opnieuw-grote-winnaar-vvd-blijft-op-vijf-zetels-steken-br~ae8c165a/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F

5. Conclusie en discussie

Dit onderzoek startte vanuit verwondering over de lage opkomstpercentages in Nederlandse gemeenten in 2022. Daarbij viel in het bijzonder de mate waarin wijken en buurten van elkaar verschillen op. Ook wanneer deze in dezelfde gemeente liggen, zoals bijvoorbeeld de wijken Hillegersberg in Rotterdam-Noord met 57% en Carnisse-Zuiderland in Rotterdam-Zuid met 18%.

Voorgaande literatuur duidde op het belang van a) demografische factoren, b) psychologische factoren (attituden), c) sociale factoren, d) politieke factoren, e) institutionele factoren en f) praktische factoren ten aanzien van het opkomstpercentage (Cancela & Geys, 2016; Van Ostaaijen et al., 2016; Smets & Van Ham, 2013, Geys, 2006). Deze onderzoeken richtten zich daarbij veelal op het individuele of gemeentelijke niveau. Min of meer impliciet vanuit de gedachte dat verschillen tussen wijken en buurten door dezelfde factoren verklaard kunnen worden. Dit onderzoek maakt deze gedachte expliciet en toetst deze vanuit de centrale vraag in hoeverre de opkomst op gemeente-, wijk- en buurtniveau kan worden verklaard door dezelfde factoren.

Om deze vraag te beantwoorden, zijn invloeden van demografische, sociale en psychologische factoren getoetst, terwijl politieke factoren, institutionele factoren en praktische factoren voor nu achterwege bleven. Veelal wordt het grootste belang namelijk toegekend aan deze demografische en psychologische factoren in combinatie met sociale factoren zoals religiositeit (van Ostaaijen et al., 2016). Daarbij kunnen demografische, sociale en psychologische factoren tussen wijken en buurten verschillen terwijl politieke en institutionele factoren in een gemeente voor alle wijken en buurten gelijk zijn.

Voor de analyses is gebruikgemaakt van secundaire data. Via openbare data van Verkiezingen.nl en databronnen van Rijksoverheid, zijn de opkomstcijfers van 333 gemeenten op gemeenteniveau verzameld. Voor 13 van deze gemeenten zijn de opkomstcijfers voor de betreffende 98 wijken en 211 buurten geanalyseerd. Voor het meten van demografische, sociale en psychologische factoren is gebruikgemaakt van het segmentatiemodel van Onderzoeksbureau Citisens. In deze Betrokkenheidsprofielen zijn acht groepen Nederlanders onderscheiden op basis van psychologische factoren zoals politiek vertrouwen en maatschappelijke betrokkenheid, maar ook demografische factoren zoals leeftijd en opleiding. Bovendien is per postcode6-gebied bekend wat het dominante segment is, en daarmee ook de mate waarin dit geconcentreerd is in wijken of buurten. Tenslotte bood data van het CBS de mogelijkheid om te controleren op verdere invloed van sociale factoren (sociale controle en druk) zoals bevolkingsdichtheid en religiositeit.

Analyses met deze data leidden tot twee belangrijke conclusies. Ten eerste bleken opkomstpercentages sterker te verschillen tussen buurten en wijken, dan tussen gemeenten. Dit geldt overwegend ook voor buurten of wijken uit dezelfde gemeente. Multilevel regressieanalyses bevestigden dit beeld: de variantie in opkomstpercentages in een buurt wordt voor 77% verklaard door factoren binnen de buurt, voor 15% door de wijk waarin deze buurt ligt en voor 8% door de gemeente waarvan de buurt deel uitmaakt. Bovendien verdampt deze samenhang tussen een buurt en een wijk of gemeente waarin deze ligt volledig wanneer demografische, sociale en psychologische factoren als kenmerken van deze buurt worden meegenomen in de analyse. Hieruit volgt dat verklaringen voor de opkomst in een buurt bij gemeenteraadsverkiezingen moeten worden gezocht binnen de buurt. Ten tweede bleek de invloed van demografische, sociale en psychologische factoren op de opkomst kleiner op buurt- en wijkniveau dan op gemeenteniveau. Al met al is het antwoord op de hoofdvraag daarmee dat demografische, sociale en psychologische factoren de opkomstpercentages in gemeenten, wijken en buurten in verschillende mate verklaren. De verklaringskracht is lager naarmate het niveau lokaler is. Omdat tegelijkertijd blijkt dat er een beperkte samenhang is van het opkomstpercentage in een buurt met de wijk en gemeente waarin deze ligt - ergo opkomstpercentages worden vooral verklaard door verschillen binnen buurten – ligt de belangrijkste uitdaging in de zoektocht naar verklaringen van de opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen op buurtniveau.

Dit antwoord herbergt een aantal implicaties voor bestaande theorie en praktijk. Ten eerste blijken demografische, sociale en psychologische factoren inderdaad een indicator van de opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen. Maar, vooral op gemeentelijk niveau. Het is daarom belangrijk om andere verklaringen te zoeken voor de opkomstpercentages in buurten en wijken. De gemeente Rucphen vormt daarin een interessante casus. Ten eerste omdat de opkomst in de gehele gemeente laag is (42,9%), maar ook omdat er wijken en buurten zijn waar de opkomst aanzienlijk lager is. Zo was de opkomst in Sint Willebrord gemiddeld 25%. Bovendien is het opkomstpercentage in deze gemeente structureel lager, en lag de voorspelde opkomst op basis van de B-coëfficiënten uit regressieanalyses bijna 12% hoger. In verdiepend onderzoek naar de verklarende factoren voor de opkomstpercentages op buurtniveau, kunnen praktische factoren uitkomst bieden. Voorbeelden daarvan zijn dat het stemlokaal onvoldoende toegankelijk is of te ver weg, het ontbreken van de tijd om te gaan stemmen, het kwijtraken van de stempas of vergeten dat er verkiezingen zijn (SCP, 2012; Van Ostaaijen et al., 2018)). Praktische factoren kunnen namelijk verschillen per buurt en wijk, waar institutionele en politieke factoren dat niet doen. Bovendien is de lijst met praktische factoren niet onuitputtelijk. Door praktische factoren te onderzoeken aan de hand van kwalitatief onderzoek of experimenten, en de uitkomsten grootschalig met kwantitatieve methoden te toetsen, kunnen meer van deze factoren in kaart worden gebracht. Bovendien kunnen op deze manier nieuwe wetmatigheden ontdekt worden ten aanzien van de relatie tussen praktische factoren en het opkomstpercentage in een gegeven context.

De uitkomsten van dit onderzoek bieden geen concrete handvatten voor de organisatoren van verkiezingen (gemeenten) voor hoe zij de opkomst kunnen verhogen, aannemend dat het wenselijk is om de opkomst te willen verhogen (vgl. van Ostaaijen et al., 2019). Ook hier kan verder onderzoek naar praktische factoren verder inzicht bieden. Ook is het belangrijk om achterliggende mechanismen achter bestaande relaties verder uit te diepen en te toetsen. Hoewel van psychologische factoren de mechanismen wel vaak zijn benoemd, zoals hoe politiek vertrouwen, politieke interesse en politiek zelfvertrouwen de opkomst positief beïnvloeden (Steenvoorden & Van der Waal, 2016; van Ostaaijen et al., 2016), is het zaak deze mechanismen (nog) specifieker te maken en te vertalen naar handvatten die de mogelijkheid bieden opkomstcijfers te verhogen. Door met bovenstaande implicaties aan de slag te gaan, kan wetenschappelijke literatuur bijdragen aan het in kaart brengen van opkomstpotentieel in gemeenten, buurten en wijken en daarmee organisatoren van verkiezingen voorzien van de benodigde kennis om de opkomst te verhogen. De maatregelen die zij nu met dit doel treffen hebben immers nog beperkt effect (van Ostaaijen et al., 2016; van Ostaaijen, Jacobs, & van Zuydam, 2019).

Uiteraard leidt dit onderzoek niet tot alleen theoretische implicaties, maar ook methodologische en statistische. Zo hebben wij in dit onderzoek demografische, sociale en psychologische factoren gemeten aan de hand van de betrokkenheidsprofielen van Citisens. Hoewel dit segmentatiemodel een grote diversiteit van de genoemde factoren (Cancela & Geys, 2016; Steenvoorden

& Van der Waal, 2016; van Ostaaijen et al., 2016) bevat en groepen daarop differentieert, is niet te onderscheiden welk deel daarvan welk deel van de opkomst verklaart. Bovendien kan het zijn dat niet alle factoren die onderliggend zijn aan het segmentatiemodel bijdragen aan het verklaren van de opkomst. Vandaar dat een inhoudelijke analyse van de invloed van demografische, sociale en psychologische factoren op opkomst in dit onderzoek achterwege bleef. De analyse aan de hand van de betrokkenheidsprofielen bracht echter duidelijk in kaart dat de invloed van demografische, sociale en psychologische factoren lager is op buurtniveau dan op gemeenteniveau. Met dit doel volstonden de betrokkenheidsprofielen. Voor een inhoudelijke verklaring is het aan te raden om primaire data te verzamelen.

Ten tweede zijn in dit onderzoek slechts beperkt contextvariabelen op gemeente- en wijkniveau meegenomen in de multilevelanalyses. Zoals eerder genoemd, is het belangrijk om in vervolgonderzoek te kijken naar de invloed van andere en specifiekere variabelen op die niveaus. Daarbij zijn data omtrent religie schaars beschikbaar, en zou daar primaire data verzameld kunnen worden of worden gekeken of de achterliggende relatie tussen religie en het opkomstpercentage scherper meetbaar kan worden gemaakt aan de hand van mediërende variabelen.

Op het gebied van dataverzameling blijkt er ruimte voor verbetering. Op dit moment ontbreekt een centrale dataset waarin opkomstpercentages per stembureau, buurt, wijk en gemeente helder ontsloten zijn. Dat maakt dat onderzoek naar hetzelfde onderwerp kan verschillen in methode, en bovendien dat het lastig is om snel na verkiezingen gedegen uitspraken te doen over de uitkomst in specifieke wijken. Simpelweg omdat de data niet (snel en compleet) beschikbaar zijn. Een extra voordeel van een completere en consistentere dataset is dat toeval op basis van kleine nummers wordt verkleind, en analysemodellen robuuster worden. Daarbij adviseren wij te streven naar een volledige dataset van opkomstpercentages van alle stembureaus, alle buurten, alle wijken, alle gemeenten, alle provincies en heel Nederland. Bovendien biedt het meerwaarde daarin cijfers van alle verkiezingen te integreren.

Het laatste punt sluit aan bij ons finale discussiepunt. Dit onderzoek behandelde alleen de opkomstcijfers bij de gemeenteraadsverkiezingen in Nederland in 2022. Slechts weinig onderzoeken behandelen verschillende verkiezingen, of verkiezingen op verschillende niveaus (Cancela & Geys, 2016; Koentjes, 2022). Dit onderzoek helpt niet bij het vullen van dat gat. Daarom is het des te belangrijker om te kijken of de gevonden kleinere invloed van demografische, sociale en psychologische factoren voor buurten ook gevonden wordt bij Tweede Kamerverkiezingen, verkiezingen voor de Provinciale Staten of Waterschapsverkiezingen. Ditzelfde geldt voor het bekijken van de relatie tussen de opkomstpercentages in buurten, wijken en gemeenten. Hoe verhouden deze relaties zich in het licht van andersoortige verkiezingen? Verschillen buurten meer van elkaar bij gemeenteraadsverkiezingen omdat zij anders denken over hun gemeente? Of stemmen inwoners van Rotterdam-Noord ook bij de Provinciale Statenverkiezingen op 15 maart 2023 vaker dan hun mede-Rotterdammers uit Zuid?

Referentielijst

Boogers, M., Van Ostaaijen, J., & Slagter, L. (2010). Lokale kiezers: Lokale keuzes? Onderzoek naar de achtergronden en de betekenis van het stemgedrag bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2010. Tilburg.

Cancela, J., & Geys, B. (2016). Explaining voter turnout: A meta-analysis of national and subnational elections. Electoral Studies, 42, 264–275. https://doi.org/10.1016/j.electstud.2016.03.005

Centraal Planbureau. (2014). Beantwoording vragen opkomstpercentage en herindelingen.

Dekker, P., Boelhouwer, J., De Greef, P., & Van Male, J. (2002). Niet stemmers: Een onderzoek naar achtergronden en motieven in enquêtes, interviews en focusgroepen. Den Haag: SCP.

Geys, B. (2006). Explaining voter turnout: A review of aggregate-level research. Electoral Studies, 25(4), 637–663. https://doi.org/10.1016/J.ELECTSTUD.2005.09.002

Harder, J., & Krosnick, J. A. (2008). Why Do People Vote? A Psychological Analysis of Voter Turnout. Journal of Social Issues, 64(3), 525–549.

Jacobs, D., & van Ostaaijen, J. (2017). De stembus voorbij. Tilburg.

Jacobs, D., Van Zuydam, S., Van Ostaaijen, J., & De Brouwer, L. (2018). De wet van de grote(re) getallen. Tilburg.

Jansen, G., & Boogers, M. (2018). Opkomst en stemgedrag. In G. Jansen & B. Denters (Eds.), Democratie dichterbij: Lokaal Kiezersonderzoek 2018 (pp. 7–17). Stichting KiezersOnderzoek Nederland.

Koentjes, D. (2022). Het verschil in opkomst tussen Tweede Kamerverkiezingen en gemeenteraadsverkiezingen. https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2022/het- verschil-in-opkomst-tussen-tweede-kamerverkiezingen-en-gemeenteraadsverkiezingen

Kranendonk, M., Michon, L., Schwarz, H., & Vermeulen, F. (2014). Opkomst en stemgedrag van Amsterdammers met een migratie-achtergrond tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 19 maart 2014. Amsterdam.

Schmitt-Beck, R., & Mackenrodt, C. (2010). Social networks and mass media as mobilizers and demobilizers: A study of turnout at a German local election. Electoral Studies, 29(3), 392– 404. https://doi.org/10.1016/j.electstud.2010.03.011

SCP. (2012). Burgerperspectieven 2012|4: kwartaalbericht van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Den Haag.

Smets, K., & van Ham, C. (2013). The embarrassment of riches? A meta-analysis of individual-level research on voter turnout. Electoral Studies, 32(2), 344–359. https://doi.org/10.1016/j.electstud.2012.12.006

Steenvoorden, E., & Van der Waal, J. (2016). Stemgedrag bij gemeenteraadsverkiezingen. In T. van der Meer & H. Van der Kolk (Eds.), Democratie dichterbij: Lokaal Kiezersonderzoek 2016 (pp. 56–63). Stichting KiezersOnderzoek Nederland.

Tavares, A. F., en R. Raudla (2018). Size, density and small-scale elections: A multi-level analysis of voter turnout in sub-municipal governments. Electoral Studies, 56.

Van den Bent, E. (2010). Proeftuin Rotterdam: bestuurlijke maakbaarheid tussen 1975 en 2005. Rotterdam: Erasmus School of History, Culture and Communication.

Van Houwelingen, P. (2017). Political participation and municipal population size: A meta-study. Local Government Studies, 43(3), 408-428.

Van Ostaaijen, J., De Brouwer, L., Jacobs, D., & Van Zuydam, S. (2018). Ik weet niet wat ze doen, joh: Een verkenning van de (Brabantse) niet-stemmer. Tilburg.

Van Ostaaijen, J., Eskamp, M., & Dols, M. (2016). Verbetering op komst. Tilburg & Rotterdam.

Van Ostaaijen, J., Jacobs, D., & van Zuydam, S. (2019). De zin en onzin van opkomst(bevordering). Beleid En Maatschappij, 46(1), 181–185. https://doi.org/10.5553/benm/138900692019046001016